

88 (noot 61) neemt de anders zo kritische en nauwgezette Vanwelkenhuyzen genoeg met de verklaring van de huidige lord Keyes, die in de papieren van zijn vader heeft nagezocht dat het deze is die *persoonlijk* het initiatief genomen zou hebben om op 14 januari 1940 aan Winston Churchill mee te delen dat de Belgische regering wellicht bereid zou zijn de geallieerde troepen binnen België te halen indien aan een aantal waarborgen kon worden voldaan die koning Leopold buiten weten van zijn regering via Keyes aan de Britten voorlegde. Wel een zeer mager bewijs voor een zeer belangrijk initiatief vanwege een zeer getrouw dienaar van de koning die tijdens en na de oorlog het imago van koning Leopold tegen sterren en wind is blijven verdedigen. En dit terwijl de auteur twee voetnoten verder uitlegt waarom de versie die Churchill zelf van Keyes tussenkomst heeft gegeven ontbreekt in de Franse vertaling van Churchill's memoires omdat zij slechts in de *addenda* en *corrigenda* van de oorspronkelijke Engelse versie voorkomt.

Luc Schepens

P.R.A. van Iddekinge, *Arnhem 44/45. Evacuatie, verwoesting, plundering, bevrijding, terugkeer* (Arnhem: De Gelderse Boekhandel BV en Gouda Quint BV, 1981, 380 blz., f38,75, ISBN9060002296).

In 1959 kreeg de schrijver van dit boek, plaatsvervangend gemeentearchivaris van Arnhem, de opdracht van het gemeentebestuur van Arnhem bronnenmateriaal te verzamelen voor een publikatie over de geschiedenis van Arnhem in oorlogstijd. Over het laatste jaar van die oorlogstijd, ongetwijfeld de meest ingrijpende episode, is nu als eerste resultaat van die opdracht een afzonderlijk boek geschreven.

In de periode 1944-1945 was Arnhem enige tijd letterlijk en figuurlijk het brandpunt van de uiteenlopende geschiedenis van het bezette Noorden en het bevrijde Zuiden. Men vindt er de rampen bijeen die het geweld van de oorlog in Zuid-Nederland en het geweld van de bezetting in Noord-Nederland aanrichtten. Zo troffen Arnhem en zijn bewoners als gevolg van de veelbeschreven, mislukte 'Slag om Arnhem' niet alleen de verwoestingen waarmee de bevrijding van het Zuiden gepaard ging, maar ook na de korte bevrijdingsillusie, de nasleep als geëvacueerde frontstad en de lotgevallen van de laatste oorlogswinter met zijn toenemende ontberingen en repressie.

In zeven hoofdstukken beschrijft de auteur in een vlotte stijl en zeer gedetailleerd de lotgevallen van de stad (1. September 1944, 2. De evacuatie, 5. Plundering, 6. Kunstbescherming, 7. Bevrijding en herbevolking) en van de in groepen en groepjes uiteengeslagen Arnhemmers buiten en binnen de stad (3. De evacués, 4. De blijvers). Een chronologische hoofdingeling dus, waarin de onderscheiden thema's en subthema's ook chronologisch worden uiteengezet. Aan dringende, tot nog toe onopgeloste vragen als: wie gaf het bevel tot evacuatie; was dat bevel geldig; was de plundering gepland en wie plunderden er, wijdt de auteur op de betreffende plaats de nodige aandacht en hij komt met uitvoerig gedocumenteerde, ondubbelzinnige antwoorden.

De aard der gebeurtenissen heeft genoodzaakt tot een zeer gedecentraliseerde beschrijving, waarin de wederwaardigheden van de vele verspreid geraakte groepen burgers worden verslagen. Met recht kan men dan ook zeggen dat het lot van de burgers hier centraal staat (flaptekst, xiii). Deze aanpak doet sterk denken aan een bundel zeer uitvoerige kronieken, en heeft als verdiensten dat voor het eerst een reconstructie van de feitelijke gang van zaken in deze zeer chaotische periode is gerealiseerd, dat diverse ontstane mythen worden ontzenuwd en dat de geboden detailinformatie door haar 'couleur locale' de 'mitle-

bende' burgers van Arnhem en hun evacuatieplaatsen zeer zal boeien. Ook de fraai verzorgde uitgave van het boek, met vele reproducties van foto's en documenten, zal daartoe bijdragen.

Daar staat tegenover dat deze massa lokale gegevens en details (namen van personen, straten, wijken, instanties) voor de niet-Arnhemmer of voor de belangstellende historicus al snel erg overdadig zal zijn, temeer omdat een overzicht van de hoofdzaken en een samenhangende analyse van de vele verwarrende gebeurtenissen ontbreken. Bij alle waardering die dit omvangrijke reconstructiewerk verdient, zou mijns inziens de presentatie van die gegevens aan samenhang en inzichtelijkheid hebben gewonnen als met name de vele gebeurtenissen in de eerste vijf hoofdstukken waren behandeld als onderdelen en ontwikkelingen van een groter proces van desintegratie. Met het falen van de geallieerde verrassingsactie ter verovering van de Rijnovergang werd Arnhem frontgebied voor de Duitse militaire autoriteiten. De Arnhemmers moesten in enkele dagen 'en masse' evacueren en raakten her en der verspreid over Gelderland en de rest van Noord-Nederland. Vertrouwde elementaire zekerheden als eigen onderdak, bezit, orde en gezag en traditionele morele normen raakten op drift. Wat voor dat alles in de plaats kwam, was in de meeste gevallen geïmproviseerd, tijdelijk en het resultaat van de chaotische omstandigheden: inwoning, hulp ter voorziening in de eerste levensbehoeften, roof, allerlei nieuwe, in de verwarring en willekeur opererende personen en instanties met feitelijke plaatselijke macht (bijvoorbeeld Rode Kruis, brandweer, Technische Nooddienst) en in het grotendeels verlaten Arnhem een situatie waarin andermans onbeheerde bezit in wezen vogelvrij was. In talloze, zeer sprekende, individuele voorvallen voert de auteur deze elementen ten tonele, maar 'meer algemene conclusies' (xiv) laat hij jammer genoeg aan anderen over.

In het laatste hoofdstuk komen de histories van de tot dan toe gescheiden groepen burgers weer samen in de beschrijving van de na de bevrijding (medio april 1945) onverwacht snel gerealiseerde herbevolking van het leeggeroofde en bij die bevrijding wederom zwaar beschadigde Arnhem. In dit relatief korte hoofdstuk - het beslaat de periode april tot december 1945 - worden voornamelijk de enorme materiële problemen beschreven. De elders in elk geval zwaarwegende problemen van de arrestatie der politieke verdachten en van de zuivering blijven buiten beschouwing. Maar of dat, evenals het uitblijven van het herstel van politieke activiteiten in deze periode (346), te maken had met de verpletterende omvang van de materiële zorgen, wordt niet duidelijk.

De bronnensituatie waarmee de auteur te kampen had, is zeer moeilijk. Vele archieven en bescheiden zijn in de chaos van die periode verdwenen. De ontstane leemten konden voor een deel worden gevuld met informatie uit een tiental interviews en vele egodocumenten. Op dat terrein lijken trouwens nog de nodige aanvullingen mogelijk gezien enige niet door Van Iddekinge gebruikte, belangwekkende getuigenissen in een bijna gelijktijdig gepubliceerd boek van de Arnhemse journalist Bert Kerkhoffs over hetzelfde thema *Arnhem. Stad der daklozen. Dossier '44-'45* (Nijmegen, 1981). Dit laatste is een typisch journalistiek produkt, populair in stijl en in keuze van thema's, dat zijn bronnen niet of onvoldoende verantwoordt.

Dat twee, overigens zeer ongelijksoortige, publikaties over hetzelfde onderwerp na zoveel tijd in één jaar verschenen, duidt al aan hoe groot de behoefte aan een 'afrekening' met het onverwerkte verleden uit die onoverzichtelijke en dramatische jaren was geworden. Van Iddekinge's boek levert ons in elk geval een degelijke reconstructie van de zeer turbulente geschiedenis van Arnhem en zijn bewoners in deze periode. Zeker zijn er hier en daar nog andere interpretaties denkbaar. Ook aanvullend of nieuw onderzoek naar enige door hem slechts aangestipte of onderbelichte aspecten staat nog te doen. Maar de basis daar-

voor is met dit boek gelegd. Het is te hopen dat de voor de komende jaren geplande studie over de periode 1940-1944 van dezelfde kwaliteit zal zijn.

H. Termeer

Gerold van der Stroom, *Duitse strafrechtspleging in Nederland en het lot der veroordeelden* (Den Haag: Staatsuitgeverij, 1982, 118 blz., f17,50, ISBN90124006x).

Als nummer 4 in de serie 'Cahiers over Nederland en de tweede wereldoorlog' is van de hand van Gerold van der Stroom verschenen een korte studie over de Duitse strafrechtspleging in Nederland en het lot der veroordeelden. Deze studie valt in twee delen uiteen. Het eerste deel behandelt de verschillende vormen van Duitse strafrechtspleging in Nederland; in het tweede deel wordt uiteengezet hoe de Nederlander, die met de Duitse strafrechter in aanraking was gekomen en een straf van meer dan drie maanden moest uitzitten, in Duitsland zijn straf onderging. Een Engelse samenvatting besluit dit deeltje.

Men kan niet zeggen dat dit onderwerp geheel onbeschreven is. Al kort na de oorlog heeft C.R.C. Wijkerheld Bisdorn in de uitgave *Onderdrukking en verzet*, deel I, een uiteenzetting gegeven over zijn visie - uit de praktijk als advocaat opgebouwd - op de Duitse strafrechtspraak, die nogal welwillend was voor zover het de civiele en militaire rechtspraak van de Duitsers betrof. Daarnaast heeft L. de Jong in *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, vooral in deel 8, dit thema eveneens uitgediept. Van der Stroom zet de competenties en instanties aan Duitse kant, die zich met de strafrechtspleging over Nederlanders die verdacht werden van bepaalde handelingen tegen het Duitse belang bezig hielden, minutieus uiteen en geeft een verslag van zijn navorsingen over het lot der veroordeelden van de Duitse hoven. Men kan hoogstens betreuren dat niet van de gelegenheid is gebruik gemaakt om tussen de technische uiteenzetting van de Duitse instanties en het beschrijven van de gang langs de Duitse gevangenissen en tuchthuizen een hoofdstuk in te lassen, dat zou ingaan op de vonnissen zelf van de Duitse civiele, militaire en SS-Polizeirechtbanken, die zich bezig hebben gehouden met van verzetsdaden verdachte Nederlanders. Het zou nuttig zijn geweest enig idee te hebben of die vonnissen in overeenstemming waren met het Landoorlogreglement (LOR) en of de uitspraken sterk afweken van hetgeen in andere landen, waar door de Duitse bezetter eveneens een Duitse rechtspraak was ingevoerd, voor daden gericht tegen de Duitse bezetter is opgelegd. Ook zou in een dergelijk hoofdstuk kunnen worden nagegaan in hoeverre de facade van legaliteit, die de Duitsers tijdens de bezetting bij de veroordeling van verzetsdaden hebben willen handhaven, de Nederlandse verdachten nog enige bescherming bood, zeker in vergelijking met de wijze waarop de Duitsers in Oost-Europa verzetsactiviteiten bestraffen.

Wat vindt men dan wel in dit boekje? Men kan er uit leren hoe het Duitse justitieapparaat als onderdeel van de staatsmacht werd gehanteerd om sabotage en andere daden van de bezette en weerspannige bevolking van Nederland tegen te gaan. Aanvankelijk was er slechts sprake van behandeling van zaken tegen Nederlanders, die iets hadden ondernomen tegen het Duitse belang of de Duitse weermacht, door de Duitse civiele (Landesgericht en Obergericht) en militaire rechtbanken. Naarmate de oorlog zich in het nadeel van de Duitsers begon te ontwikkelen en het verzet in Nederland zich uitbreidde, verscherpte de onderlinge strijd tussen de Duitse instanties en won de SS terrein. De SS-Polizeigerichte, die eerst alleen competentie hadden over de SS- en politieformaties, kregen sedert 1943 door de rijkscommissaris ook zaken tegen Nederlanders die verdacht werden van bepaalde handelingen tegen het Duitse belang toegewezen. De Polizeigerichtsbarkeit heeft